

ივანე სურგულაძე

ქართული
სამართლის
ისტორიის
ფუძარქები

სამრო შინაარსის სამართლის ძებნები

ოპიზის სიბელი (1027-1072 წწ.)

ოპიზართა სიგელი ქართული სამართლის ისტორიის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი წყაროა. სიგელი თავისი შინაარსით სასამართლოს გადაწყვეტილებაა, რომელიც ეხება ორი მონასტრის — ოპიზისა და მიჯნაძორის დავას მამულების შესახებ. რადგანაც საქმე ეხება ორ მონასტერს შორის სადავო საკითხს, ამიტომ სასამართლო პროცესი დიდად მნიშვნელოვანია და საქმეს არჩევს მეფის თავმჯდომარეობით. ძველი ქართული სამართლის ისტორიის მრავალ საკითხს არკვევს. პირველ ყოვლისა ჩანს, რომ სასამართლო ორ მონასტერს შორის მაზავებლის როლს ასრულებს. ძველში წარმოჩენილია სასამართლო პროცესში მხარეების უფლება-მოვალეობანი, მტკიცების საშუალებანი და სხვა; მოცემულია აგრეთვე მეფის დომენის სამართლებრივი რეჟიმის დახასიათება; საყურადღებოა, რომ ძველში დამოწმებულია სამართლის სპეციალისტების მონაწილეობა სასამართლო პროცესში და სხვა.¹

ეს ძველი აღმოაჩინა დ. ფურცელაძემ, რომელმაც გამოსცა მისი რუსული თარგმანი². დ. ფურცელაძის თარგმანი ზოგიერთი უმნიშვნელო ცვლილებებით, მოყვანილი აქვს მ. ჯანაშვილს თავის შრომაში³.

ეს ძველი უფრო ზუსტად თარგმნა დ. ბაქრაძემ⁴.

1. ივ. სურგულაძე ნარკვევები საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიიდან. 1965, გვ. 7-10

2. Церковные гуджары, с. 120-121.

3. Царица Тамара, с. 80-81.

4. Статьи по истории и древности Грузии. Приложение к LV тому запис. папир. Академии наук. № 1. СПб. 1887 г. с. 20-30.

სათანადო კომენტარებით სიგელი გამოსცა ექ. თაყაიშვილმა.
იგივე სიგელი გამოაქვეყნეს ა. შანიძემ და ი. ღოლიძემ. ძველი
განხილული გვაქვს საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის
ისტორიისადმი მიძღვნილ შრომებში¹.

¹ საქართველოს ხელეწიფი. ტ. II. 1909. კვ. 2-5. Сигель грузинского царя Баграта IV-го Записки Восточного общества императорского русского археологического общества. IX. 1894. с. 59-68.

გორგი III-ის 1170 წლის სიგელი

ძველი, თავისი შინაარსით, გიორგი III-ის მიერ ბოძების სიგელია შიომღვიმის მონასტრისადმი. ამ სიგელით მეფე, პირველ ყოვლისა, უმტკიცებს მონასტერს იმ მამულებს, რომლებიც წინა მეფეების მიერ მონასტრისათვის იყო შეწირული; თავის მხრივ, მეფე უბოძებს მონასტერს სოფლებს და განსაზღვრავს მონასტრის მფლობელობის იურიდიულ რეჟიმს.

ცნობილია, რომ გიორგი III ცდილობდა ხელისუფლების გაძლიერებასა და მსხვილი ფეოდალების ალაგმვას. მაგრამ მსხვილი ფეოდალები იმდენად ძლიერი აღმოჩნდნენ, რომ მეფე ხშირად იძულებული იყო დათმობაზე წასულიყო. იგი ცდილობდა, საერო და საეკლესიო ფეოდალების მიმხრობის მიზნით მათთვის მამულები ებოძებინა. აღსანიშნავია, როდესაც გიორგი III-მ მსხვილი ფეოდალების ერთ-ერთი მძლავრი აჯანყება ჩააქრო, თბილისში დაბრუნებისას მას ეკლესიის მესვეურნი, ე.ი. საეკლესიო მსხვილი ფეოდალები შეეგებნენ და მოთხოვნები წაუყენეს. მეფე იძულებული იყო დათმობაზე წასულიყო.

შიომღვიმის მონასტერი ერთ-ერთი მსხვილი საფეოდალო იყო და მის მეფის მხარეზე ყოფნას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

გიორგი III უბოძებს შიომღვიმის მონასტერს ფართო შინაარსის იმუნიტეტს. ძუგლში გარკვეულია მონასტრის საკუთრების წარმოშობის საფუძვლები: 1) ნასყიდობა, 2) შეწირულობა, 3) ბოძება. გიორგი III ათავისუფლებს მონასტრის სამფლობელოს თითქმის ყოველგვარი გამოსაღებისაგან.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ძველის ის ადვილი, რომელიც სამპარავთმძებნელო დაწესებულებას ეხება. ძველიდან ჩანს, რომ გიორგი III-ის დროს საქართველოში ყოფილა ისეთი დაწესებულება, რომელიც მიზნად ისახავდა მეკობრეებისა და ქურდების დევნას და მათ გასამართლებას. ასეთი სპეციალური დაწესებულების არსებობა მაჩვენებელია გამწვავებული კლასთა ბრძოლისა. მპარავთმძებნელის საქმიანობა მიმართული იყო საკუთრების წინააღმდეგ ჩადენილი დანაშაულისადმი. ასეთი დამნაშავენი ფეოდალური წყობილების დროს ძირითადად გლეხები იყვნენ, ხოლო მეკობრეები კალაპოტიდან ამოვარდნილი წვრილი აზნაურები. სამპარავთმძებნელო დაწესებულება მიზნად ისახავდა სასტიკი ზომების მიღებით დაეთრგუნა გაბატონებული კლასის საკუთრების

წინააღმდეგ მიმართული დანაშაულის ჩამდენი. მპარავთმძებნელი იძიებდა ასეთ საქმეებს და კიდევ ასამართლებდა დამნაშავეებს. შემდეგში მპარავთმძებნელი შეცვალა მეკობართმძებნელმა (სვიმონ მეფის 1590 წლის სიგელი), ხოლო „დასტურლამალით“ მეკობართმძებნელის მაგიერ ხევისთავი გვევლინება. ამ ძეგლის შესახებ სხვა შრომებშიც გვაქვს საუბარი¹. ძეგლი გამოცემული გვაქვს რუსულ² და ფრანგულ³ ენებზე. ქართულად გამოაქვეყნა ექ. თაყაიშვილმა⁴ და ი. დოლიძემ⁵.

1. ქართული ისტორიის მნიშვნელოვანი ძეგლი, „მოამბე“, ტ. II, 1960.

2. Важный памятник истории грузинского права, 1972, „პენე“ №2, 1972.

3. Un Document important de L. Histoire du Droit georgien: La charte du roi Georgie III (1170).

4. საქართველოს ხიბელები, ტ. III, დამატება, 1926, გვ. 2-6.

5. ქართული სამართლის ძეგლები, II, 1965, გვ. 20-24.

გიორგი V-ის ქმედების დადგენა

გიორგი V (1318-1346 წწ.). დიმიტრი თავდადებულის შვილი, ენერგიული და გამჭრიახი მეფე იყო. მან სამართლიანად დაიმსახურა „ბრწყინვალის“ სახელი. გიორგი საგარეო და საშინაო ვითარებაში კარგად ერკვეოდა. მან ალლო აულო საერთო მდგომარეობას და შეძლო მონღოლების ყოვლისშემძლე ვეზირის – ჩობანის დაახლოებული პირი გამხდარიყო. „მივიდა რა ურდოსა მეფე გიორგი, განიხარა ჩოფან და შეიტკბო ვითარცა შვილი, და მისცა ყოველი საქართველო და ყოველნი მთავარნი საქართველოსანი, და შვილნი დავით მეფისანი, და მესხნი, შვილნი ბექასნი“¹. მიიღო რა მონღოლების მხარდაჭერა, გიორგი V-მ მტკიცედ მოჰკიდა ხელი ქვეყნის გაერთიანებას; მან ჰდრველ ყოვლისა, ალაგმა ოსთა თარეში ქართლში, ბოლო მოუღო მთავართა თვითნებობას, მოიწვია ურჩი მთავრები კახეთში ცივის მთაზე და ამოაწყვეტინა ისინი². გიორგი მეფემ დასავლეთ საქართველოს შემოერთება 1329 წელს შეძლო. როცა დასავლეთ საქართველოს მეფე მიქელი გარდაიცვალა, გიორგიმ მისი შვილი, პატარა ბაგრატი თბილისში წამოიყვანა და ამით ორმეფობა მოსპო. 1334 წელს მეფემ, როცა მესხეთის მთავარი, გიორგი V-ის ბიძა, გარდაიცვალა, მესხეთიც საქართველოს მეფეს დაუმორჩილა³.

ამის შემდეგ გიორგი V-მ ყურადღება მთიულეთზე გადაიტანა. მთიულეთში ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოების წინააღმდეგ გამოსვლებს ჰქონდა ადგილი, გახშირებული იყო მკვლელობა და

1. თ. ფორდანი. ქრონიკები და სხვა მასალა... II. 1897. გვ. 1-19

2. შ. მესხია. ძველი ერისთავთა. გვ. 305-374.

3. ქართლის ცხოვრება. II. ს. ყაუხჩიშვილის რედ. 1959. გვ. 325.

4. ივ. ჯავახიშვილი. საქართველოს ისტორია... (XV სოკოქეობი). 1941. გვ. 197.

5. იქვე.

სხვა დანაშაული. მეფე გიორგიმ პირადად შეძლიარა მთიულეთი. ჩამოიყვანა იქიდან წარმომადგენლები თბილისში, მოიწვია დარბაზი და მთიულეთს შეუდგინა სამართლის წიგნი – „ძეგლის დადება“, რაც 1334-1335 წლებში უნდა მომხდარიყო.

მაშასადამე, „ძეგლის დადება“ შედგენილია მთიულეთისათვის, საქართველოს ერთ-ერთი ჩამორჩენილი კუთხისათვის. ამის მიზეზი, როგორც ძეგლის შესავალშია ნათქვამი, მთიულეთში დაწყებული არეულობა ყოფილა. „ძეგლის დადება“ ძირითადად სისხლის სამართლის ნორმებისაგან შედგება.

ძეგლი შედგება შესავალისა და 45 მუხლისაგან. მასში ჩამოთვლილია შემდეგი დანაშაული:

1) მკვლელობა: ერისთავის (მუხ. 1), გამგებლის (მუხ. 2-5), ხვეისბერის, მისი ნათესავის ან განაყოფის (მუხ. 6-10), ჰეროვანის, ციხისთავის, დედ-მამათა და ძმის (მუხ. 11-15-17);

2) სამხედრო ვალდებულებისათვის („სალაშქრო საქმე“) თავის არიდება (მუხ. 19-20);

3) ცოლის გაშვება და მოტაცება (მუხ. 21-25, 29);

4) ციხის დაქცევა (მუხ. 26);

5) თავდასხმა (მუხ. 28);

6) უარზანგობა (უპატიობა) (მუხ. 30);

7) დაჭრა და ასოთ მიღება (მუხ. 31-39);

8) ასაბიას მოკვლა ან დაჭრა (მუხ. 40);

9) ამიერთ და იმიერთ (ხვეის) ერთმანეთთან სამტროდ მიღვომა (მუხ. 42);

10) მეკობრობა (მუხ. 43-44);

11) ვალი და პროცენტი (მუხ. 45);

12) გაყრა (მუხ. 18);

13) ბეითალმანი ქონება (მუხ. 27);

14) მოხუცი მამისა და შვილების ურთიერთობა (მუხ. 16).

როგორც ვხედავთ, სამოქალაქო სამართალს ეხება ოთხი მუხლი: 16, 18, 27 და 45. მე-16 მუხლი ეხება მამისა და შვილების ეკონომიურ ურთიერთობას. მე-18 მუხლი გაყრას, 28-ე ბეითალმან ქონებას და 45-ე ვალის საკითხს.

1. ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, 1957, გვ. 15.

სისხლის სამართლის დანაშაულს შეიცავს მუხ: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17, სამხედრო ვალდებულების თავიდან აცილებას – მუხ. 19, 20; ცოლის გაშვება და მოტაცებას – მუხ. 21, 22, 23, 24, 25, 29; ციხის დაქცევას – 26; თავდასხმას – მუხ. 29; უპატიობას – მუხ. 31; დაჭრას – მუხ. 32, 33, 34, 35, 36, 37, 28, 38, 40; ასაბიის მოკვლას ან დაჭრას – მუხ. 41; ერთმანეთთან სამტროდ მიდგომას – მუხ. 43; მეკობრობას – მუხ. 43-44; სისხლის სამართლის შინაარსის არის 41 მუხლი.

ძეგლის დადება პატრიკულარული დანიშნულების ძეგლია, ის შედგენილია, როგორც ვთქვით, მხოლოდ მთიულეთისათვის, რომელიც განვითარების მხრივ დიდად ჩამორჩებოდა ბარს. ამის გამო, ძეგლის დადებით, შურისძიება შეზღუდულია, მაგრამ სავსებით აკრძალული არ არის.

ვისაც ცოლი მოსტაცეს, მას უფლება აქვს ერთი წლის განმავლობაში მომტაცებელს თვითნებურად უპასუხოს დაწვით, მოტაცებით ან დარბევით (მუხ. 22, 25, 29); ძეგლის მიხედვით, თუ ვინმემ მოპირდაპირე სამჯერ გამოიძახა სასამართლოში და მისგან გამოცხადებაზე უარყოფითი პასუხი მიიღო, გამომწვევს შეუძლია თავს დაესხას მოპასუხეს (მუხ. 28). თუ ვინმეს რამე მოპარეს, დამკარგავს შეუძლია მოითხოვოს თავისი საქონელი უკან, ამის შესახებ დამკარგავი განმგებელთან და ხევისბერთან უნდა მივიდეს; მაგრამ, თუ მომპარავმა საქონელი არ დააბრუნა, მაშინ დამკარგავს შეუძლია ძალა იხმაროს და მას თავზე „დამსხმელი“ არ ეწოდება, ე.ი. ამის უფლება აქვს (მუხ. 54). მაშასადამე, შურისძიება და თვითგასწორება დაშვებულია, თუმცა ის შეზღუდულია, ერთი მხრივ დროით (ერთ წლამდე), მეორე მხრივ ხელისუფლებით, ე.ი. თავდამსხმელი ჯერ განმგებელთან ან ხევისბერთან უნდა გამოცხადდეს. ამის გარდა, თვითგასწორებას პიროვნული ხასიათი აქვს. შურისძიება არ გადადის გვარზე, როგორც ეს გვაროვნული წყობილების დროს იყო.

სასჯელის სახეებში მოცემულია გაძევება (მუხ. 3, 9) და გაპარსვა (მუხ. 2). ცხადია, სასჯელის ორივე სახე ადათობრივი სამართლიდან მომდინარეობს და მათი ძირი ისევ გვაროვნული წყობილებაა. თემური წყობილებისათვის გაძევება უმაღლესი სასჯელი იყო.

„ძეგლის დადების“ ძირითადი წყარო ადათობრივი სამართალია. ეს გასაგებიცაა: მთიულეთში მოქმედებდა ადათები და ძლიერი იყო გვაროვნული წყობილების წყისები. კანონმდებელი იძულებულია მხედველობაში მიიღოს სისხლის ალების ჩვეულება. იგი ცდილობს,

სადაც კი შესაძლებელია, ვაატაროს განვითარებული სამართლის საწყისები. გიორგი V-ის დროს და მის წინა პერიოდში იყო სამართლის წიგნები. ამის შესახებ „ძეგლის დადებაში“ თითქოს მითითებულიც არის, მაგრამ ესეც რომ არ იყოს, დაუჯერებელი იქნებოდა, რომ ისეთ სახელმწიფოში, როგორც გაერთიანებული ფეოდალური საქართველო იყო სამართლის წიგნები არ ყოფილიყო. ცნობილია, რომ საქართველოში არათუ სისხლის სამართლის კოდექსები, არამედ ცალკეული უწყებისათვის საგანგებო იურიდიული აქტებიც იქმნებოდა, მაგალითად, გიორგი III-ის სიგელის მიხედვით, საქართველოში ჩამოყალიბებულია სამპარავთმძებნელო დაწესებულება, რომელსაც თავისი შტატი და თავისი დებულებაც გააჩნია¹. ქართული განვითარებული სამართლის საწყისების გავლენა ჩანს „ძეგლის დადებაშიც“. ძეგლის მიხედვით, კვალიფიციურ მკვლელობად ითვლება დედის, მამისა და ძმის მკვლელობა (მუხ. 15, 17). კანონმდებელს მშობლების მკვლელობა მეტად შემზარავ დანაშაულად მიაჩნია, რომელსაც ყოველგვარი სასჯელი ეკუთვნის. ამასთან დაკავშირებით, კანონმდებელი იხილავს თანამონაწილეობის საკითხს: თანამონაწილეები ერთნაირად ისჯებიან. შვილები მშობლების მკვლელობისათვის კვალიფიციური დანაშაულისათვის აგებენ პასუხს, მაგრამ შვილების თანამონაწილე გარეშე პირი, წერს კანონმდებელი, არ უნდა აგებდეს პასუხს კვალიფიცირებული დანაშაულისათვის, რამდენადაც მოკლული არ არის მისთვის მშობელი (მუხ. 15), ამიტომ თანამონაწილემ პასუხი უნდა აგოს ჩვეულებრივი მკვლელობისათვის².

ძეგლი ქართულად გამოცემულია ს. კაკაბაძის მიერ, მოკლე შესავალით³. შემდეგ ის 1930 წელს დაიბეჭდა⁴. ძეგლი ორჯერ გამოსცა ი.

1. ივ. სურგულაძე. ქართული სამართლის ისტორიის მნიშვნელოვანი ძეგლი. საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის საზ. მეცნ. განუ. „მომსპე“, ტ. I, 1960. Сургуладзе И., Важный памятник истории грузинского права (грамоты Георгия III-го 1170 г. „მაცნე“ ფილოსოფიის, ფსიქოლოგიის, ეკონომიკისა და სამართლის სესია, №2. 1972>>> მსოფ. Un Document important de L. Histoire du Droit Georgien La charte du roi George III (1170) „Bedi kartlissa. XXXIII. 1975.

2. ივ. სურგულაძე. საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, 1952. გვ. 69.

3. ს. კაკაბაძე. ძეგლის დადება გიორგი ბრწყინვალის მიერ, 1913.

4. ს. მაკალათია. მთიულეთი. 1930 (მეორე თავი).

დოლიძემ. ძველი რუსულ ენაზე გამოვიდა 1836 წელს. ამიერკავკასიაში რუსული მმართველობის საჭიროებისათვის გამოცემული იყო ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებული და ამაში შედიოდა გიორგი V-ის „ძველის დადებაც“. 1887 წელს მეორედ გამოვიდა ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებულის რუსული თარგმანი, ცნობილი ისტორიკოსის დიმიტრი ბაქრაძის ვრცელი კომენტარებით. ამ კრებულში მოცემულია გიორგი V-ის „ძველის დადებაც“. ძველი გადათარგმნილია ინგლისურად ოლივერ უორდროპის მიერ. ფრანგულად კი ი. კარსტის მიერ. ამ ძველის მიხედვით გამოკვლევა დაწერა ნ. ურბნელმა (ნ. ხიზანიშვილმა), ხოლო იგი თავიანთ შრომებში ვრცლად განიხილეს ივ. ჯავახიშვილმა, ივ. სურგულაძემ, ი. დოლიძემ და სხვ.

აღბუღას სამართლის წიგნი

„აღბუღას სამართლის წიგნი“ ქართული სამართლის ისტორიის რიგი ინსტიტუტების შესასწავლად ფრიად მნიშვნელოვანი ძეგლია. ძეგლის სირთულე იმაში მდგომარეობს, რომ იგი არ ეკუთვნის ერთ კანონმდებელს. ძეგლის დასაწყისი — შესავალი თვითონ აღბუღასია, პირველი 65 მუხლი — ბექასი, 65-დან 98-ე მუხლამდე — აღბუღასი,

-
1. ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი. 1957 (ერცელი გამოკვლევით); ქართული სამართლის ძეგლები. I. ვახტანგის სამართლის წიგნთა კრებული. ტექსტები გამოსცა. გამოკვლევა და ლექსიკონა დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ. 1963. გვ. 401-421, 614-619.
 2. რ. ახვლედიანი, რ. ლომინაძე. ვახტანგ მეექვსის სამართლის წიგნის პუბლიკაციის ისტორიიდან. „განათა და“. 1978. №1 (ლიტერატურული აღმსახა).
 3. Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI-го. изд. Френкеля, под ред. А. Багравадзе. 1887.
 4. Laws of King George V. of Georgia. sarnamend „The brilliant“ hu Oliver Wardrop (ob. Journal of the Royal Asiatic Society. 1914. July. გვ. 607-626).
 5. Joseph Karst. Code d Aghbouqha tome II. livre seconde 1939.
 6. ნ. ურბნელი. „ძველის დადება“ შვედ გიორგი ბრწყინვალესი (მონოგრაფია). 1890.
 7. ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია. წ. I. 1928. გვ. 93-104.
 8. ივ. სურგულაძე. საქართველოს სახელმწიფოება და სამართლის ისტორიისათვის. 1952. გვ. 67-70. Сургуладзе И., История государства и права Грузии. 1968, с. 64-66.
 9. ი. დოლიძე. გიორგი ბრწყინვალის სამართალი. 1957.

ხოლო 100-დან 103 მუხლის ჩათვლით და შეიძლება მეტიც ბაგრატ კურაპალატს ეკუთვნის. მაშასადამე, ძველი რამდენიმე საკანონმდებლო აქტისაგან შედგება. ძირითადი, თავდაპირველი ნაწილი, როგორც ეს 1672 წლის ხელნაწერიდან ჩანს. არის პირველი 98 მუხლი, რომელიც ბექასა და ალბულას ეკუთვნის; ამ 98 მუხლიდან 65 ბექასია, ხოლო 33 ალბულასი, 98-დან დაწყებული მუხლები შემდეგ არის მიმატებული.

დ. ჩუბინაშვილის გამოცემით, ძველი 175 მუხლისაგან შედგება და მას ალბულას სამართლის წიგნი ჰქვია. ვახტანგის სამართლის წიგნის კრებულში ეს სამართლის წიგნი 176 მუხლისაგან შედგება და იქაც ძველი ალბულას სახელწოდებას ატარებს. ი. დოლიძის გამოცემით, ეს სამართლის წიგნი 175 მუხლისაგან შედგება და მას ბექა-ალბულას სამართალი ეწოდება. 1672 წლის ხელნაწერით, რომელიც უძველესია და 98-ე მუხლით მთავრდება, სამართლის წიგნს ეწოდება: „წიგნი სამართლისა კაცთა შეცოდებისა ყოველთავე“.

სამართლის წიგნის შესავალში ალბულა წერს: შევკრიბე საბჭო და პაპაჩემის, მანდატურთუხუცესის ბექას სამართლის წიგნი, ანუ „განაჩენი“ დავიდევი წინ და „სრულობით და უკლებლად დავსწერეთ“, ე.ი. ბექას სამართალი უკლებლივ გადმოვიწერე და დავამტკიცე სამოქმედოთ; ამასთანავე, იგი წერს, რომ ბექას სამართალს დავურთეთ ჩვენი სამართალი: „და რაცა უამთა სიავითა სხვანი უწესონი საქმენი შემოსულიყვნენ, მათი სამართალიცა ზედ დავურთეთ“. რას ნიშნავს ზედ დავურთეთ? თვით ბექას სამართალს დავურთო? 66-ე მუხლის წინ, ალბულა აცხადებს, რომ მან გამოიკვლია, შეისწავლა „სრულისა სამცხისა საქმე“, ცხენის ქურდობა გახშირებულიყო, ალბულამ „საპატიო კაცნი“ მოიწვია და მათთან „ბჭობით“ დაადგინა, რომ ძველი „განაჩენით“ იხელმძღვანელოს და ახალიც დაუმატოს. ალბულამ დაწერა 33 მუხლი. ძველი განაჩენის სახით, ამ შემთხვევაში, ალბულას ბექას სამართლის წიგნი არ უნდა ჰქონდეს მხედველობაში, რადგანაც ბექას სამართლის წიგნში მეკობრეებზე არ არის საუბარი. როდესაც, პირველ შესავალში საუბარია „ზედ დართვაზე“, შესაძლებელია ეს დართვა თვით ბექას სამართლის წიგნს შეეხებოდეს და ალბულამ რომელიმე მუხლი დაუმატა კიდევ ან შეიძლება „ზედ დართვა“ ისე გავიგოთ, რომ ბექას კანონებს საკუთარი კანონებიც მიუმატა. „სრულობით და უკლებლად“ ბექას სამართლის წიგნი რომ ალბულას არ

გადმოუწერია. ამის შესახებ ის ქვემოთ წერს: ბექასდროინდელი ფულის ერთეული — ყაზახური (მონღოლური) გიორგაულით — გიორგი V-ის სახელით მოჭრილი ფულის ერთეულით შევცვალეო. აკად. ივ. ჯავახიშვილი ამასთან დაკავშირებით აღნიშნავს, რომ აღბულა საზღაურის რაოდენობაშიც შეიტანდა ცვლილებას და საერთოდ კი „ბექას სამართლის წიგნი შენახულია აღბულა ათაბაგის დროის საკანონმდებლო კრების რედაქციით“.

შეიტანა თუ არა აღბულამ სხვა რაიმე ცვლილება ბექას სამართალში არ ვიცით, არც ის ვიცით მთლიანად მოიტანა სამართლის წიგნი, თუ შემოკლებით, ან როგორი რედაქცია გაუკეთა მას. გარდა იმისა, რასაც აღბულა თვითონ გვაწვდის, სხვა ცნობები ამის შესახებ არ მოგვეპოვება. ბექას სამართლის წიგნს ვიცნობთ მხოლოდ აღბულას შესავლით, მისი და მასთან მოწვეული „საპატიო კაცების“ საბჭოს მიერ რედაქტირებულსა და დამტკიცებულს.

აღსანიშნავია შემდეგი: მიუხედავად იმისა, რომ აღბულას განცხადებით, მას არაფერი შეუცვლია ბექას კანონებში, ვნახეთ, რომ ფულის ერთეული სწორედ მან შეცვალა. მეორე, მან გაუკეთა ბექას სამართლის წიგნს შესავალი. ალბათ, წიგნს საკუთარი შესავალი ექნებოდა, ან განმარტება სათაურის სახით, რომელიც კანონმდებლის ვინაობას გვამცნობდა. ამას გარდა, აღბულამ და მისმა საბჭომ საკმარისად არ ცნეს ბექას სამართალი და გააგრძელეს, ანუ საკუთარი კანონები დაუმატეს, მაშასადამე, სამართლის წიგნი ერთიანობაში მოიყვანეს, გამართეს, ე.ი. ერთი სიტყვით, ჩვენ გვაქვს ბექას სამართლის წიგნი მხოლოდ და მხოლოდ აღბულას მიერ მისი შეხედულებებისამებრ გამართული და ერთიანობაში მოყვანილი. მაშასადამე, იმ სახით, როგორც ჩვენ მას ვიცნობთ, ბექას სამართალს საკანონმდებლო ძალა აღბულამ მისცა და სანამ ბექას სამართლის წიგნის ხელნაწერი ცალკე არ აღმოჩნდება, მანამ აღბულას მიერ გამოცემული საკანონმდებლო აქტი აღბულას სახელს უნდა ატარებდეს.

საჭიროდ მიგვაჩნია, ძეგლის შესწავლისას, გამოვეყნოთ მისი შემადგენელი ნაწილები. აღბულას სამართლის წიგნის პირველი ნაწილი 66-ე მუხლამდე ეკუთვნის ბექას, მეორე ნაწილი — 99 მუხლამდე აღბულას. გამოსარკვევია დანარჩენი ნაწილები.

1. ი. ჯავახიშვილი ქართული სამართლის ისტორია, I. 1928. გვ. 109.

ბექასა და ალბულას სამართლის წიგნის შედგენის თარიღი დაადგინა ს. კაკაბაძემ¹. ვახუშტის მიხედვით, მანდატურთუხუცესი ბექაცნობილია 1285-1305 წლებში მოღვაწე მთავრად. ამის შემდეგ მანდატურთუხუცესის ტიტულს სამცხის მთავრები აღარ ატარებდნენ. მაშასადამე, ბექამ სამართალი სწორედ იმ ხანებში შეადგინა, ხოლო, ბექას შვილიშვილი ალბულა მოღვაწეობდა გიორგი V-ის შემდეგ (მან შემოიღო გიორგი V-ის მონეტა), ე.ი. XIV საუკუნის მეორე ნახევარში. ი. დოლიძე აზუსტებს ალბულას მიერ სამართლის წიგნის შედგენის თარიღს, ეს უნდა ყოფილიყო 1381-1386 წლებს შორის.

ალბულას სამართლის წიგნი, რომელშიც შედის ბექას სამართალიც (98-ე მუხლამდე), ადგილობრივი დანიშნულებისაა. იგი მხოლოდ სამცხე-საათაბაგოსათვის არის შედგენილი; ამ სამართლის წიგნით უმაღლესი ხელისუფალია არა მეფე, არამედ ათაბაგი, ხოლო ეკლესიის უმაღლესი იერარქია არა კათალიკოსი, არამედ მაწყვერელი.

ალბულას სამართლის წიგნში მოცემულია ნორმები სამართლის სხვადასხვა დარგიდან. აქ ვხვდებით უმთავრესად სისხლის სამართლის ნორმებს (მკვლელობა, დაჭრა, მეკობრეობა და სხვა და მათი საზღაური), ხოლო სამოქალაქო სამართლის ნორმებით სამართლის წიგნი ეხება საკუთრების უფლებას, ნასყიდობას, გირავნობას, სესხსა და სხვ. წიგნი ეხება აგრეთვე სამოსამართლო სამართლის საკითხებს (ბჭე, შუაგაცი, მტკიცების საშუალებანი და სხვ.). ალბულას სამართლის წიგნი ფეოდალური საზოგადოების ძეგლია და ის გაბატონებული ფეოდალური კლასის ინტერესებს იცავს.

1. ს. კაკაბაძე. სჯულმდებელია ბექასა და ალბულას ვინაობა. 1912.

2. ქართული სამართლის ძეგლები. I. ი. დოლიძის რედაქციითა და გამოკვლით. 1963. კვ. 619

დასტურლამალის შედგენის დრო. „დასტურლამალი“

შედგენილია ვახტანგ ბატონიშვილის მიერ, როცა ის ქართლს განაგებდა თავისი ბიძის გიორგი XI მაგიერ, გიორგი XI კი ამ დროს სპარსეთში იყო „სრულიად ერანელთა სპასალარისა და სპასპეტად დადგინებული“. გიორგი XI შეურიგდა ირანს, იქ თანამდებობა მიიღო, ხოლო ქართლში ძმისშვილი, მომავალი მეფე ვახტანგ VI განაწესა გამგებლად 1703 წელს, გიორგი XI კი მოჰკლეს სპარსეთში 1709 წელს. მაშასადამე, რადგანაც „დასტურლამალის“ შესავალში გიორგი XI მოხსენებულია, როგორც ირანის მთავარსარდალი, ამიტომ ძეგლი შედგენილია გიორგი XI სიკვდილამდე, ე.ი. 1709 წლამდე. მაგრამ ამ თარიღის კიდევ უფრო დაზუსტება შეუძლებელია.

ი. ლორთქიფანიძის მართებული მოსაზრებით, მეფეს ეკუთვნოდა თრიალეთში სოფლები: უზნარიანი, კარუკულმართი და კარწახი. „დასტურლამალის“ მიხედვით თრიალეთის სახასო სოფლებში მოხსენიებულია კარწახი. უზნარიანი და კარუკულმართი კი 1707 წელს ვახტანგ ბატონიშვილს შეუწირავს ნათლისმცემლის მონასტრისათვის (კარწახი კი 1719 წ. ბაქარ მეფემ შესწირა იმავე მონასტერს). აქედან უნდა დავასკვნათ, რომ „დასტურლამალი“ შედგენილია არა უადრეს 1707 წლისა და არა უგვიანეს 1709 წლისა.

„სადედოფლო დასტურლამალის“ დასაწყისშივე აღნიშნულია: „პირველ მეფის გიორგისგან განწესებული და შემდგომად მეფის ვახტანგისგან დამტკიცებული“, ხოლო პირველი პარაგრაფის სათაურია: „საალაპოდ მისაცემი მარიამ დედოფლისთვის“. აქედან უნდა დავასკვნათ: „სადედოფლო დასტურლამალი“ შედგენილია პირველად გიორგი XI მიერ¹, მარიამ დედოფლის (დადიანის ასულის, ვახტანგ V მეუღლის, გიორგი XI დედინაცვლის) გარდაცვალების ახლო ხანებში, ე.ი. 1683-84 წლებში, არა უგვიანეს 1688 წლისა, რადგანაც 1688 წელს გიორგი XI ნაცვლად ერეკლე I არის ქართლის მეფე.

¹ ი. ლორთქიფანიძე, ქვემო ქართლი, I და II 1935, გვ. II.

გიორგი XI „სადედოფლო დასტურლამალი“ ვახტანგ ბატონი-შვილს „განახლებით“ დაუმტკიცებია. შეიტანა თუ არა რაიმე ცვლილება ვახტანგმა მასში, არ ჩანს.

დასტურლამალის შედგენილობა. ვახტანგ VI „დასტურლამალი“ ერთგვარი კრებულია, რომელიც შედგენილია სხვადასხვა დროის საკანონმდებლო აქტებისაგან. ჩვენ უკვე ვთქვით, რომ მასში შევიდა გიორგი XI მიერ შედგენილი „დასტურლამალი“. ამასთანავე, ძეგლში ვხვდებით ვახტანგ VI მამის ლევან მეფის მიერ შედგენილ მდივანბეგობის გარიგებასა და ბოქაულთუხუცესის სარგოს.

ამავე დროს მურდრის დებულება გამოცემული იყო როსტომ მეფის მიერ 1638 წელს. 1703-1724 წლებში შედგენილი ყოფილა აგრეთვე მურდრის განაწესი. ეს დებულებანი ცოტაოდენი ცვლილებებით შეტანილია „დასტურლამალში“.

„დასტურლამალში“ აღნიშნულია, რომ ყაიყულის შესახებ გარიგება შედგენილია გიორგი XI, ხოლო ყარაის კონის განაწესი როსტომ მეფის მიერ.

როდესაც ვახტანგი „დასტურლამალს“ ადგენდა, მან შეკრიბა წინათ შედგენილი დებულებანი, დაუმატა ახალი და ყველაფერი ეს ჩამოყალიბდა ერთ საკანონმდებლო აქტში – „დასტურლამალში“.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ მდივანბეგობის გარიგება, რომელიც 1704 წლით არის დათარიღებული, „დასტურლამალის“ შედგენის დროს ძნელად საშოვნელი ყოფილა.

ამის დამადასტურებელია, ამ გარიგების ანუ სიგელის ერთ-ერთ ასლზე შემდეგი მინაწერი: „ქ. თქვენის თავის მზემა და ღ-მან იცის დიდათ გულს მოდგინეთ ვეცადეთ, რომ ის წიგნი მეშონა და მომერთმია, მაგრამ ვერ ვნახე ახლა მდივანბეგობის წესი და რიგი არც ერთი იოტა არა დარჩომილა რა ისე თამბათ დავსწერეთ და ეს გვიახლება. ამიტომ დაგვიგვიანდა ამდენს ხანს თქვენი უხლებლობა“.

სიგელი, როგორც ვთქვით, 1704 წელს არის შედგენილი, მაგრამ ამ სიგელის ასლი და ეს მინაწერი, რომელიც მოვიყვანთ, არ არის

1. „სადედოფლო დასტურლამალის“ შედგენის შესახებ იხილეთ „იოანე ბაგრატიონი, სჯულება“, 1957, გვ. 026-028.

2. „საქართველოს სიძველენი“, ე. თაყაიშვილი, დაქუციათ, ტ. III, გვ. 241-244.

3. საქართველოს მეცნ. აკად. პ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, Hd. 13053.

დათარიღებული. იგი დაწერილია XVIII ს. პირველი ნახევრის ქალაქზე და გადაწერილი უნდა იყოს „დასტურლამალის“ შედგენასთან დაკავშირებით ბატონიშვილის დავალებით, რადგანაც ძეგლის შემდეგ ეს სიგელი უკვე შეტანილი იყო „დასტურლამალში“.

მაშასადამე, „დასტურლამალი“ იმ სახით, როგორსაც ჩვენ მას ვიცნობთ, შედგენილია ვახტანგ ბატონიშვილის მიერ 1707-1709 წლებში. მაგრამ, ამ ძეგლის შემადგენელი ნაწილები სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა მეფის მიერ არის შედგენილი, ხოლო ვახტანგმა გააერთიანა ისინი. ამ ძხრივ „დასტურლამალი“ კრებულია.

ცნობილია ის გარემოება, რომ მეფეები ამა თუ იმ პირის სახელოებით დაჯილდოების შემთხვევაში, დაჯილდოებულს აძლევდნენ სიგელს, რომელშიც განსაზღვრული იყო სახელოს ფუნქციებიც. სახელო კი, როგორც ცნობილია, მემკვიდრეობით გადადიოდა. საჭიროა აქვე აღინიშნოს, რომ საბუთები, განსაკუთრებით კი ისეთი, რომელიც სახელოებისა და გადასახადების გარიგებას შეეხებოდა, სახელმწიფო საცავში ინახებოდა. ამის ნიშნები „ხელმწიფის კარის გარიგებაშიც“ მოიპოვება (§ 14). თვით საბუთებიდანაც მოსჩანს არაპირდაპირი მითითება საბუთების შესანახი ადგილის შესახებ. მეფეები ხშირად წერენ „მოკითხული ვქენით“-ო¹. ეს იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ სათანადო საბუთებს საცავებში ნახულობდნენ საჭიროების შემთხვევაში. „დასტურლამალის“ მიხედვით სისტემატურად ხდებოდა სამეფოს აღწერა. რასაკვირველია, აღწერის შედეგი სათანადოდაც ინახებოდა სახელმწიფოს საცავსა თუ სალაროში. სხვაგვარად წარმოუდგენელია. ამასთანავე სიგელი ექნებოდა დაინტერესებულ პირს, სახელოს ანუ მამულის თუ სხვა რაიმეს პატრონს.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ თითოეულ აქტს, სახელოს დებულებასა თუ სარგოს „დასტურლამალი“ ანუ „დასტურლამა“ ეწოდებოდა. თვით ვახტანგის მიერ შედგენილ „დასტურლამალში“, სახელდობრ, ზარაფხანის გარიგებაში სწერია: „ამისი ვეჯუბი დასტურლამა“, „ვეჯუბი დასტურლამა“ ნიშნავს განაწესს, ანუ სარგოს, ან გარიგებას ოქროს ან ვერცხლის გამონადნობის იმ ნაწილისა, რომელსაც გადასახდელის სახით იღებდნენ მეფის სასარგებლოდ. ამგვარადვე,

1. ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა, 1926, გვ. 80-81.

შეიძლებოდა ყოფილიყო მდივანბეგის დასტურლამალი, დილომის გადასახდელთა დასტურლამალი და ასე შემდეგ.

მაშასადამე, „დასტურლამალი“ ეწოდება ვახტანგ ბატონიშვილის მიერ შედგენილ კანონთა კრებულს, და აგრეთვე ამ კრებულში შემავალ ცალკეულ აქტებს.

ჩვენ დავასახელებთ კიდევ ვახტანგის მიერ შედგენილ „დასტურლამალში“ შესული ზოგიერთი გარიგება, რომელიც ცალკე აქტად ინახებოდა. მაგრამ „დასტურლამალში“ შემავალი მუხლების უმრავლესობას არ ვიცნობთ ცალკეული აქტების სახით. შეიძლება ზოგი მათგანი ცალკეც არსებობდა, მაგრამ ამჟამად ჩვენ არ ვიცნობთ ასეთ წყაროს. შესაძლებელია მრავალი მათგანი ადათობრივი სამართლის ნორმის სახით არსებობდა და ვახტანგის მიერ პირველად იქნა შეტანილი თავის „დასტურლამალში“. საფიქრებელია, რომ გლეხთა გადასახდელუბი, ზოგიერთ სოფლებში ადათობრივი სამართლის სახით არსებობდა და ვახტანგმა მისცა წერილობითი ფორმა „დასტურლამალში“ შეტანით.

სახელოებისა თუ მამულების მემკვიდრეობით გადაცემის შემთხვევაში, სახელოსა თუ მამულების მფლობელი ახალ მეფეს უდგენდა სიგელს ხელახლად დასამტკიცებლად. ამასთანავე, სიგელში, დროთა განმავლობაში, შეჰქონდათ ესა თუ ის ცვლილება.

ზოგჯერ მეფეები სცვლიდნენ გლეხთა გადასახადებს, უმატებდნენ ან აკლებდნენ მას, იმის მიხედვით, თუ როგორი ხასიათი ჰქონდა კლასთა ბრძოლას. მაგალითად, ცნობილია ის გარემოება, ვახტანგ-ბაქარის დროს ადგილი ჰქონდა გლეხთა აჯანყებას რამდენიმე სოფელში, რის შედეგად მეფის ხელისუფლება იძულებული შეიქნა გადასახადების ერთიანი და ახალი განაწილება შემოეღო.

იმ შემთხვევაშიც, როცა მეფე ან ფეოდალი ეკლესია-მონასტრებს მამულებს სწირავდა, შეწირულების სიგელში მოცემული იყო აგრეთვე საგადასახადო დებულებანიც.

ვახტანგმა შეკრიბა ასეთი აქტები, სახელმწიფო არქივსა თუ კერძო პირებისაგან, თავი მოუყარა ადათობრივ სამართლის ნორმებს, მოიყვანა ისინი სისტემაში და მისცა მათ ერთიანი საკანონმდებლო აქტის ფორმა, რის შემდეგ მივიღეთ „დასტურლამალი“.

ვალერიან მებრეველი

ქართული სამართლის ისტორია

ხელმწიფის კარის გარიგება

ხელმწიფის კარის გარიგება ფაქტობრივად სამეფო კარის წესდებულებაა, იგი უნიკალური, იშვიათი ხასიათის სამართლებრივი ძეგლია, მას ზოგჯერ გაერთიანებული ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფოს კონსტიტუციასაც კი უწოდებენ. ეს ძეგლი ცნობებს გვაწვდის გაერთიანებული ფეოდალური საქართველოს სახელმწიფო წყობილების შესახებ. ძეგლის მიხედვით სახელმწიფოს განაგებს მეფე, რომელიც აღჭურვილია ფართო უფლებებით. მეფე ხელმძღვანელობს ისეთ სახელმწიფო ორგანოებს, როგორცაა დარბაზი. დარბაზი — ქვეყნის საკანონმდებლო ორგანო ანუ „პარლამენტი“. იგი მოიწვევა ორი წესით „მცირე წესით“ და „დიდი წესით“. დარბაზობა „მცირე წესით“ დარბაზის ანუ პარლამენტის საქმიანი, საიდუმლო სხდომა იყო, მას მხოლოდ დარბაზის წევრები ესწრებოდნენ, ხოლო „დიდი წესით“ დარბაზობა — დარბაზის ღია სხდომა იყო და მას დარბაზის წევრთა გარდა ესწრებოდნენ ასევე სხვა, გარეშე პირებიც. ასეთი სხდომა ტარდებოდა მეფედ კურთხევის დროს, გამარჯვებული ლაშქრის დაბრუნებისა და დღესასწაულების დროს. დარბაზის სხდომას მეფე წარმართავდა. მასში შედიოდნენ მეფესთან დაახლოებული პირები, უმაღლესი რანგის საერო და სასულიერო პირები.

„ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ მოცემულია ცნობები სავაზიროს ანუ მმართველობის უმაღლესი ორგანოს შესახებ. სავაზირო მეფის დასაყრდენი ორგანო იყო და ხელს უწყობდა მეფის ხელისუფლების გაძლიერებას, მმართველობის ცენტრალიზაციას. როცა ვაზირობას მეფე ესწრებოდა, მაშინ სხდომა მას მიჰყავდა. ჩვეულებრივად კი სავაზიროს ხელმძღვანელობდა ვაზირთუპირველესი — მწიგნობართუხუცესი-ჭყონდიდელი. სავაზიროში ვაზირები ასეთი თანმიმდევრობითა და პატივით იყვნენ წარმოდგენილი:

1. მწიგნობართუხუცესი-ჭყონდიდელი („ვითა მამა არს მეფისა“) — ვაზირთუპირველესი;
2. ათაბაგი — მეფის შვილის აღმზრდელი — მსხვილი ფეოდალი;
3. ამირსპასალარი — სამხედრო საქმის მეთაური, სამხედრო მინისტრი;
4. მანდატურთუხუცესი — ანუ ვაზირობისა და დარბაზობის დროს წესრიგისა და ცერემონიების წესის დამცველი;
5. მეჭურჭლეთუხუცესი — ანუ ფინანსთა მინისტრი;

6. მსახურთუხუცესი – სამეფო კარზე სამეურნეო უწყების ხელმძღვანელი.

7. სავაზირო სხდომას ესწრებოდნენ სხვა მოხელეებიც: ამილახორი, ამირეჯიბი.

„ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ წარმოდგენილია ასევე უმაღლესი სასამართლო დაწესებულება ანუ „სააჯო კარი“, საუბარია ადგილობრივ მმართველობაზე. ერთი სიტყვით, ეს ძეგლი ძალზე მნიშვნელოვანია ქართული სახელმწიფო წყობილების შესასწავლად. იგი შედგენილი უნდა იყოს XIV საუკუნეში. ეს ძეგლი შემთხვევით აღმოაჩინა ექვთიმე თაყაიშვილმა.

დასტურლამალი

„დასტურლამალი“ ქართული სახელმწიფო (კონსტიტუციური) სამართლის ძეგლია. იგი მეფე ვახტანგ VI-მ შეადგინა 1707-1709 წლებში. ტერმინი „დასტურლამალი“ სპარსულ-არაბულია, „დასტურალ-ამალ“ მოქმედების წესს, დასტურს ნიშნავს. ძეგლი შედგება ორი ნაწილისაგან: სადედოფლო და სამეფო დასტურლამალებისაგან. სამეფო „დასტურლამალი“ საკმაოდ სრული საკანონმდებლო ძეგლია, რომელიც 222 მუხლისაგან შედგება, ხოლო დედოფლის „დასტურლამალი“ 22 მუხლს მოიცავს.

ძეგლი შეიცავს მნიშვნელოვან ცნობებს ქართლის სახელმწიფო წყობილების შესახებ. მასში აღწერილია სასახლეში მეფის მოქმედების, მისი მომსახურებისა თუ დასვენებისათვის მოხელეთა საქმიანობის წესები.

„დასტურლამალში“ აღწერილია სასახლეში მიღებისა და ნადიმობის წესები. სასახლის მთავარი განმკარგულებელი იყო სახლთუხუცესი, თავისი მოხელეებით. ძეგლში დახასიათებულნი არიან მმართველობის ცენტრალური და ადგილობრივი მოხელეები, მათ შორის სამეურნეო, საპოლიციო, სასამართლო, სამონადირეო, სამეჯინიბო, მეფის დაცვის და სხვ.

„დასტურლამალში“ მოცემულია ასევე ქალაქის (ადგილობრივი) მმართველობის მოხელეთა უფლებამოსილება (მოურავი, მელიქი, მამასახლისი). დიდი ადგილი ეთმობა საგადასახადო სისტემის საკითხებსაც. „დასტურლამალი“ მნიშვნელოვანი ძეგლია ქართული სახელმწიფო და ეკონომიკური წყობის შესასწავლად.